

Ager Tarraconensis

Marta Prevosti i Josep Guitart i Duran
(directors científics / Scientific Directors)

Volum 4

Ager Tarraconensis 4

Els Antigons, una vil·la senyorial del Camp de Tarragona

Els Antigons, a High Status Villa in the Camp de Tarragona

Ramon Jàrrega
Marta Prevosti
(editors)

General evaluation and conclusions in English

DO C U M E N T A 16

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
INSTITUT CATALÀ D'ARQUEOLOGIA CLÀSSICA
Tarragona, 2014

Ager Tarraconensis. – (Documenta ; 16)

Bibliografia. – Conté: 1. Aspectes històrics i marc natural -- 2. El poblament -- 3. Les inscripcions romanes (IRAT) / Diana Gorostidi Pi -- 4. Els Antigons, una vil·la senyorial del Camp de Tarragona / Ramon Jàrraga, Marta Prevosti (editors) -- 5. Paisatge, poblament, cultura material i història : actes del simposi internacional / Marta Prevosti, Jordi López Vilar, Josep Guitart i Duran (editors). – Text en català, alguns capítols també en anglès, italià, castellà i francès

ISBN 9788493773434 (o.c.)

I. Prevosti, Marta, dir. II. Guitart i Duran, Josep, 1946- dir. III. Gorostidi, Diana IV. Jàrraga Domínguez, Ramon, ed. V. López Vilar, Jordi, ed. VI. Institut d'Estudis Catalans VII. Institut Català d'Arqueologia Clàssica VIII. Col·lecció: Documenta (Institut Català d'Arqueologia Clàssica) ; 16

1. Arqueologia del paisatge – Catalunya – Camp de Tarragona 2. Excavacions arqueològiques – Catalunya – Camp de Tarragona 3. Camp de Tarragona (Catalunya) – Arqueologia romana 4. Antigons (Reus, Catalunya) : Jaciment arqueològic
904(467.14)

Ager Tarraconensis és un projecte de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica i l'Institut d'Estudis Catalans, amb el finançament d'Acesa-Abertis. El projecte s'emmarca dins la línia de recerca de l'ICAC «Arqueologia del paisatge, poblament i territori» i del projecte Forma Orbis Romani de l'Institut d'Estudis Catalans, promogut per la Unió Acadèmica Internacional. Aquesta recerca també s'ha inserit en el marc del projecte del Ministeri de Ciència i Innovació HAR2009-10752: «Interacció i articulació *urbs-territorium* en el *conventus Tarraconensis*. Anàlisi intrínsec i comparat de tres zones significatives».

Comitè editorial

Juan Manuel Abascal (Universitat d'Alacant), José María Álvarez Martínez (Museo Nacional de Arte Romano, Mèrida), Carmen Aranegui (Universitat de València), Achim Arbeiter (Universitat Georg-August de Göttingen, Alemanya), Jean-Charles Balty (Universitat de París-Sorbona [París IV], França), Francesco D'Andria (Universitat del Salento, Itàlia), Pierre Gros (Universitat de Provença, França), Ella Hermon (Université Laval, Quebec, Canadà), Rosa Plana-Mallart (Universitat Paul-Valéry Montpellier 3, França), Lucrezia Ungaro (Sovrintendenza Capitolina, Direzione Musei, Itàlia) i Susan Walker (Ashmolean Museum, Oxford, Regne Unit).

© d'aquesta edició, Institut d'Estudis Catalans i Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC)

Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC)

Plaça d'en Rovellat, s/n, 43003 Tarragona

Telèfon 977 24 91 33 - fax 977 22 44 01

info@icac.cat - www.icac.cat

Durant els nou primers mesos de publicació, qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer tenint l'autorització dels seus titulars, amb les excepcions previstes per la llei. Adreueu-vos a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics, www.cedro.org) si heu de fotocopiar o escanejar fragments d'aquesta obra.

A partir del desè mes de publicació, aquest llibre està subjecte –llevat que s'indiqui el contrari en el text, en les fotografies o en altres il·lustracions– a una llicència Reconeixement-No comercial-Sense obra derivada 3.0 de Creative Commons (el text complet de la qual es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>). Així doncs, s'autoritza el públic en general a reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i les entitats que la publiquen i no se'n faci un ús comercial, ni lucratiu, ni cap obra derivada.

© del text, els autors

© de les fotografies i il·lustracions, els autors, llevat que s'indiqui el contrari

© de la traducció a l'anglès, Paul Turner

Primera edició: 2013

Coordinació editorial: Publicacions de l'ICAC

Correcció: Pere Farrando Canals i Ramon Vidal Muntaner

Disseny de la col·lecció: Dièdric

Coberta: Àlex Rull

Fotografia de la coberta: Tors de Bacus trobat a la vil·la dels Antigons (Foto: F. X. Cabrero / Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca, Reus)

Maquetació i impressió: Indústries Gràfiques Gabriel Gibert

Dipòsit Legal: T. 1575-2013

ISBN de l'obra completa: 978-84-937734-3-4

ISBN del volum 4: 978-84-942034-0-4

TAULA GENERAL DE L'OBRA AGER TARRACONENSIS

Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural

1. Plantejament i precedents del treball
2. La ciutat de *Tarraco*, entre nucli urbà i territori
3. El paisatge de l'ager *Tarraconensis*
4. Les centuriacions de l'ager *Tarraconensis*: organització i concepcions de l'espai
5. El marc natural

Ager Tarraconensis 2. El poblament

1. Metodologia de l'estudi del poblament
2. Les prospeccions extensives
3. Les prospeccions intensives
4. Els materials arqueològics de les col·leccions
5. Estudi dels materials
6. El poblament
7. Els recursos econòmics
8. Treballs de camp centrats en jaciments

Ager Tarraconensis 3. Les inscripcions romanes (IRAT)

1. La documentació epigràfica
2. Epigrafia i societat de l'ager *Tarraconensis*. Monuments i reflex social. Propietaris de *fundi* al territori: identificació a partir de l'epigrafia. Prosopografia i societat al territori. Taula sinòptica.
3. Catàleg epigràfic. Conté epigrafia sobre *amphorae*, *tegulae*, *imbrex* i *dolia* a l'àrea occidental del Camp de Tarragona
4. Índexs analítics

Ager Tarraconensis 4. Els Antigons, una vil·la senyorial del Camp de Tarragona

1. Introducció. La dissortada vil·la dels Antigons
2. Anàlisi de l'excavació de salvament (1977-1978)
3. El nimfeu
4. La escultura
5. Les ceràmiques. Un exemple de l'activitat comercial a l'ager *Tarraconensis*
6. Altres estudis ceràmics
7. L'epigrafia
8. La numismàtica
9. Els objectes metàl·lics
10. Els objectes d'os treballat i la identificació d'un taller tèxtil
11. El vidre
12. Valoració general i conclusions

Ager Tarraconensis 5. Paisatge, poblament, cultura material i història. Actes del Simposi internacional

Ager Tarraconensis 6. Catàleg de jaciments, conclusions i índexs

Projecte Ager Tarraconensis

Directors científics

Marta Prevosti i Monclús (ICAC)
Josep Guitart i Duran (UAB i ICAC)

Autors

Josep Abela Montoya (ICAC)
Ethel Allué Martí (IPHES)
Aureli Àlvarez Pérez (UAB i ICAC)
Piero Berni Millet (ICAC)
Loïc Buffat (investigador associat al CNRS-UMR 5140, Lattes-Montpellier)
Iban Cabrelles Albareda
Victòria Cantarellas Sancho (ICAC)
Cèsar Carreras i Monfort (UAB)
Raquel Daza Brunet (UAB)
Ana Domènech de la Torre (ICAC)
J. Ignacio Fiz Fernández (URV i ICAC)
Marta Fontanals Torroja (IPHES)
Rob Fry (Universitat de Southampton i Escola Britànica de Roma)
Ana Garrido Elena (ICAC)
Pere Gebellí Borràs
Santiago Giralt (Institut de Ciències de la Terra Jaume Almera, CSIC)
Diana Gorostidi Pi (ICAC)
Josep Guitart i Duran (UAB i ICAC)
Anna Gutiérrez García-Moreno (ICAC i UAB)
Ramon Jàrraga Domínguez (ICAC)
Eva M. Koppel Guggenheim (UAB)
Jordi López Vilar (ICAC)
Jaume Massó Carballido (Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca, Reus)

Yannick Miras (Geolab, Universitat Blaise Pascal, CNRS-UMR 6042, Clermont-Ferrand)
Andreu Ollé Cañellas (IPHES)
Hèctor A. Orenge Romeu (Grup d'Investigació en Arqueologia del Paisatge, de l'ICAC)
Pedro Otiña Hermoso (Arxiu Municipal de Cambrils)
Núria Padrós Font (ICAC)
Josep M. Palet Martínez (Grup d'Investigació en Arqueologia del Paisatge, de l'ICAC)
M. Isabel Panosa Domingo (ICAC)
Albert Pèlachs Mañosa (UAB)
Àfrica Pitarch i Martí (Institut de Ciències de la Terra Jaume Almera, CSIC)
Marta Prevosti i Monclús (ICAC)
Francesc Pujol Rusell
Ester Ramón Sariñena (MNAT)
Santiago Riera Mora (Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques, de la UB)
Gabriel Servera Vives (Geolab, Universitat Blaise Pascal, CNRS-UMR 6042, Llimotges)
Pau de Soto Cañamares (ICAC)
Kristian Strutt (Universitat de Southampton i Escola Britànica de Roma)
Sílvia Valenzuela Lamas (UB i Universitat de Lisboa)
Josep Vallverdú Poch (IPHES)
Marta de la Vega i Toro (empresa Rocs)
Josep M. Vergès Bosch (IPHES)

CNRS: Centre Nacional de la Recerca Científica (França)

CSIC: Consell Superior d'Investigacions Científiques

ICAC: Institut Català d'Arqueologia Clàssica

IPHES: Institut Català de Paleoecologia Humana i Evolució Social

MNAT: Museu Nacional Arqueològic de Tarragona

UAB: Universitat Autònoma de Barcelona

UB: Universitat de Barcelona

UOC: Universitat Oberta de Catalunya

URV: Universitat Rovira i Virgili

SUMARI

Pròleg. <i>Josep Maria Nolla</i>	9
1. Introducció. La dissortada vil·la dels Antigons. <i>Jaume Massó</i>	11
2. Anàlisi de l'excavació de salvament (1977-1978). <i>Loïc Buffat</i>	15
3. El nimfeu. <i>Marta Prevosti</i>	29
4. La escultura. <i>Eva M. Koppel</i>	43
5. Les ceràmiques. Un exemple de l'activitat comercial a l' <i>ager Tarraconensis</i> . <i>Ramon Jàrraga</i>	55
5.1. Introducció	55
5.2. Els contextos estratigràfics	55
5.3. Els materials ceràmics d'època tardorepublicana	57
5.4. Els materials ceràmics d'època altoimperial (segles I-II)	64
5.5. Els materials de l'abocador (darrer quart del segle II – inicis del III dC)	146
5.6. Contextos de mitjan segle III – segle IV.	148
5.7. Els materials tardoantics	146
5.8. Conclusions	164
6. Altres estudis ceràmics	185
6.1. Les marques d'àmfora. <i>Cèsar Carreras i Piero Berni</i>	185
6.2. Les ceràmiques romanes corínties. <i>Jaume Massó, Ester Ramón i Ramon Jàrraga</i> . . .	195
6.3. La ceràmica comuna tarraconense. <i>Loïc Buffat i Ramon Jàrraga</i>	203
7. L'epigrafia.	213
7.1. Vida quotidiana a la vil·la: els grafitis sobre ceràmica. <i>Diana Gorostidi</i>	213
7.2. Inscripció ibèrica en un bol de ceràmica de parets fines. <i>Maria Isabel Panosa</i>	219
8. La numismàtica. <i>Ramon Jàrraga</i>	223
9. Els objectes metàl·lics. <i>Ramon Jàrraga</i>	231
10. Els objectes d'os treballat i la identificació d'un taller tèxtil. <i>Marta Prevosti</i>	247
11. El vidre. <i>Marta Prevosti</i>	265
12. Valoració general i conclusions. <i>Marta Prevosti i Ramon Jàrraga</i>	269
General evaluation and conclusions	281
Bibliografia específica del jaciment dels Antigons	293

7.1. La vida quotidiana a la vil·la: els grafitis sobre ceràmica

Diana Gorostidi

Entre els materials arqueològics que es poden recuperar en el jaciment d'una vil·la romana hi ha les inscripcions, generalment damunt de pedra, metall o ceràmica, materials sobre els quals els habitants del lloc van deixar record de la seva existència. Ja sigui sobre un bloc monumental d'un mausoleu familiar, en un pedestal honorari que decorava el jardí i recordava l'il·lustre propietari o sobre els fragments de les plaques que contenen els epitafis dels residents, aquest tipus de textos, per bé que fragmentaris en la seva gran majoria, recorden noms de persones, i amb aquests un petit esbós de la seva vida passada. Aquests suports, ja fossin en pedra, mausoleu, epitafi o pedestal honorari, eren tots elements que contenien textos incisos en lletra de tipus monumental, feta amb mà més o menys destra, però pensats, en conseqüència, per fer perdurar la memòria del personatge recordat en el temps. Es tracta, en definitiva, de la perpetuació de la memòria a través de l'escriptura segons les necessitats i possibilitats de cada individu. No obstant això, altres noms han arribat fins avui incisos en altres objectes, més humils i potser no concebuts per durar eternament, però igualment valuosos com a font per a la reconstrucció històrica. És el cas, per exemple, dels grafitis de propietat sobre els objectes d'ús quotidià, com la vaixel·la de ceràmica, on els noms apareixen gravats en lletra petita i generalment cursiva amb els més variats propòsits, el més habitual, un de tan bàsic com és individualitzar un objecte seriat. Aquestes inscripcions «menors», a diferència de les lapidàries o «majors», il·lustren la quotidianitat del dia a dia a la vil·la, i la informació que aporten és un element molt preuat per a un millor coneixement de la història de la població del món rural romà.¹

Un exemple esplèndid sobre els tipus i suports diferents que es poden recuperar en una vil·la l'ofereix els Munts, a Altafulla, també, com la dels Antigons, una vil·la de caràcter senyorial al territori de l'antiga *Tarraco*. La sèrie de documents inscrits recuperats en aquest jaciment parla, com la resta de les evidències materials, del grau de complexitat i articulació de la vil·la, en la qual aquests textos representen un bocí de la vida quotidiana.² De fet, tot i la seva sumptuositat, als Munts s'han recuperat només inscripcions de caràcter funcional, com la famosa pintura decorada amb un Océa de la cisterna d'aigua amb la prescripció pintada dels propietaris sobre com havia de ser construït aquest dipòsit, o el segell en bronze per marcar les propietats del *dominus*, o la sèrie de grafitis sobre ceràmica sigil·lada amb els noms del personal del servei, per citar-ne alguns exemples.³ A tots aquests elements propis d'una vil·la, s'hi podrien afegir les estàtues amb pedestal en record dels propietaris com, ja fora dels Munts, el de la matrona *Sulpicia*, propietària d'una de les vil·les de la zona de Constantí, o *L. Apronius Secundus*, que va rebre una estàtua a la seva vil·la de Vilallonga per part del seu amic i senador *M. Fabius Priscus*.⁴ En aquest cas, els monuments devien ocupar, sens dubte, un lloc ben visible i privilegiat a la *pars urbana* de les seves respectives residències rústiques.

A l'excavació de la vil·la dels Antigons, a diferència de la dels Munts, no s'ha recuperat fins ara cap document de l'anomenada epigrafia major, és a dir, inscripcions principalment en pedra o en bronze, ni tan sols cap fragment d'epitafi que pogués permetre identificar una àrea de necròpolis associada, com sí que passa a la vil·la dels Munts, a Altafulla.⁵ No obstant això, les restes de la vil·la han permès conèixer la sumptuositat amb què va ser decorada, com demostren, a tall d'exemple, les nombroses escultures recuperades en marbre de Luni-Carrara.⁶ En aquest sentit, ha estat possible determinar l'adscripció del jaciment a una vil·la senyorial, amb més fases de vida, però que confirmen l'activitat i l'esplendor de la residència durant tota l'època imperial.

1. Òbviament, deixem a banda les inscripcions de caràcter productiu i comercial, com són les marques i segells sobre contenidor d'ús quotidià, com àmfores, *dolia*, maons, teules, etc., que no són objecte d'estudi en el present treball. Sobre aquestes marques a l'*ager Tarracensis*, cf. Berni 2010.

2. Sobre la vil·la dels Munts, cf. Tarrats *et al.* 2000; Tarrats, Remolà i Sánchez 2007.

3. El corpus actualitzat de les inscripcions procedents de la vil·la dels Munts es troba a *CIL* II2,14 i a *IRAT* 34 (segell), 35 (cisterna) i 98-100; 107, 111, 113, 125 (grafits sobre ceràmica). Sobre els grafitis parietals de la vil·la dels Munts, cf. Beltrán en premsa.

4. *IRAT* 33 i 5; Gorostidi i López en premsa.

5. L'única inscripció sobre pedra recuperada de moment a la vil·la dels Antigons és el fragment de *catillus* o part superior d'un molí de tracció animal per moldre gra de tipus pompeïà (*mola asinaria*; cf. Peacock 1989), amb tres caràcters inscrits (*IRAT* 55).

6. Cf. el treball d'E. M. Koppel en aquest mateix volum.

Malgrat l'absència de documentació epigràfica de tipus lapidari o major, la vil·la dels Antigons ha conservat un conjunt d'inscripcions llatines sobre formes de vaixel·la de cuina, que serveixen per il·lustrar en certa manera la vida quotidiana dels seus antics habitants.⁷ En aquest sentit, cal valorar el mateix acte d'escriure, ja que com a acte cultural forma part de l'entorn social humà, per la qual cosa l'escriptura, abans com ara, a vegades té una funció important i pràctica, però d'altres és simplement banal i anecdòtica dins del dia a dia de la població comuna. L'escriptura cursiva és omnipresent en aquest tipus de documents destinats, en la seva gran majoria, a una lectura restringida de l'àmbit privat i familiar, tot i que convé tenir present que l'ús de la cursiva implica una evolució en l'aprenentatge, atès que, qui comença a escriure, ho fa a través de les capitals (Feugère i Lambert 2004, 5). Moltes vegades, com les parets estucades, també es feien servir les superfícies de qualsevol estri d'ús quotidià com a suport d'escriptura. Per aquesta raó s'ha conservat una gran quantitat de documents d'índole molt diversa que, per comoditat, es reuneixen sota el terme d'*instrumentum*. Entre els utensilis més a l'abast de la mà hi ha el servei de cuina fet de ceràmica, un suport privilegiat per a tota mena de grafit, especialment els que estaven destinats a indicar la propietat de l'objecte, sobretot si aquest era preuat.

A la vil·la dels Antigons els textos conservats responen a aquest tipus d'inscripcions gens monumental, una escriptura més aviat humil i carregada principalment de connotacions privades, fins i tot utilitàries. Es tracta d'una trentena de grafit recuperats en un abocador excavat al final dels anys setanta repartits en diversos tipus de contenidors ceràmics diferents, des de diverses formes de vaixel·la de terra sigil·lada a les gerres comunes, sempre dins de l'àmbit dels estris de cuina.⁸ Els textos corresponen en la seva majoria a grafit en llatí realitzats després de la cocció (*post cocturam*), és a dir, quan l'objecte ja havia arribat a mans de l'últim destinatari, per la qual cosa el tipus de missatge majoritari el constitueixen les indicacions de propietat. No és fàcil esbrinar el perquè de les inscripcions de propietat sobre la vaixel·la de cuina, però la gran quantitat de marques sobre formes de terra sigil·lada, vaixel·la de qualitat fins i tot importada, indiquen que era ceràmica preuada i, per tant, tenia una certa tendència a ser individualitzada (Féret i Sylvestre 2006, 92). Això podria explicar el costum d'indicar la propietat privada d'una vaixel·la particular en el context d'un espai d'ús comú, com hauria de passar, per exemple, al menjador del servei, lloc compartit amb la resta del personal, tot i que el volum restringit dels fragments amb grafit conservats respecte als que no presenten restes d'inscripció no permet afermar la hipòtesi.

A l'hora d'avaluar la funció d'aquests grafit, un criteri a tenir en compte és la seva visibilitat, ja que el lloc on estan gravades les lletres determina la seva destinació a ser més o menys llegides pels altres. Per exemple, una inscripció en el fons d'un got pot indicar que estava destinada a ser llegida col·locada a la prestatgeria d'una manera determinada, a l'inrevés. Com més persones hi tinguin accés, més probablement es trobaran elements d'individualització dels estris quotidians, especialment a les grans vil·les, on la multitud de persones de servei o de pas es podrien confondre en les dependències per a aquest sector dels residents. Això també succeïa als campaments militars i als vaixel·ls (Feugère 2004, 60).

Deixant a banda les marques de taller, generalment fetes abans de coure (*pre-cocturam*), a més dels noms dels propietaris, els altres tipus de grafit que se solen trobar en suport ceràmic són missatges de contingut i llargària variats, sèries de números, indicacions anepigràfiques i marques de natura indeterminada. De grafit amb missatges de certa llargària també en trobem al mateix territori de *Tarraco* (cf. *IRAT* 102 i 104), així com marques de tipus anepigràfic, generalment dibuixos de palmetes (*IRAT* 119 C; 125 I i L). Les sèries de números són més habituals als contenidors, com les gerres, àmfores i *dolia* (per als *dolia*, cf. *IRAT* 167, 168 i 171). Finalment, hi ha textos de caràcter indefinit, el significat dels quals moltes vegades resta desconegut, com és el cas dels textos de les dues gerres comunes (*IRAT* 114 i 115). En qualsevol cas, aquests textos gravats en la ceràmica constitueixen en última instància l'evidència més clara de la presència dels residents de la vil·la.

La població de la vil·la

Als Antigons, la major part dels grafit recuperats a l'abocador correspon a noms propis que permeten pensar en diversos membres de la *família* del propietari, és a dir, el conjunt de dependents que vivien i treballaven en aquesta residència sota les ordres directes de l'amo o del seu delegat. La *família* d'una vil·la com la dels Antigons molt probablement estava distribuïda segons una estructura social encapçalada pels mateixos propietaris, la parella formada pel *dominus* i la seva esposa, seguits de la família directa, és a dir, fills i parents més pròxims, els quals ocupaven la *pars urbana* o més residencial del complex. Tot i que depenia de l'extensió i la capacitat, la grandària de la *pars rustica* dels Antigons pot justificar la suposició que al capdamunt de l'explotació agrícola hi hagués un responsable en cap, el *vilicus*, el qual podia tenir

7. Cf. el treball de R. Jàrraga en aquest mateix volum.

8. La publicació d'aquest corpus es troba a *IRAT* (101 a-c, 106, 109 a-f, 110 a-c, 114, 115, 116, 117, 119 A-O).

a la seva disposició uns encarregats (*subvilici*), cadascun cap de colla d'una àrea determinada del treball. Al capdavall de tot hi devia haver la resta del servei: des dels agricultors i els treballadors fins al servei domèstic que atenia directament els propietaris (cf. Carlsen 1995).

De totes maneres, els noms propis identificats als Antigons són tres, *Statutus*, *Zosi[mus]* i *Opt[atus?]*. El primer (*IRAT* 109), reproduït en sis fragments (fig. 1), és l'únic complet i a més a més, molt probablement, com es veurà més endavant, relacionat amb un personatge conegut en l'epigrafia de *Tarraco*, mentre que els altres dos, tot i que fragmentaris, probablement corresponen a membres del personal: *Optatus*,

potser un llibert (*IRAT* 106), i *Zosimus*, nom clarament d'origen servil (*IRAT* 110) (fig. 2). Destaca també la inusual presència d'un parell de monogrames, és a dir, la combinació de diversos traços que, jugant amb la forma de les lletres, componen un dibuix amb el nom del personatge. El monograma més popular és, sense dubte, el crismó cristià tantes vegades utilitzat en les inscripcions tardanes (cf. *IRAT* 45 i 129), però aquest tipus d'elements decoratius van ser habituals ja des del segle II fins al segle IV, quan van arribar al seu màxim grau de complexitat (Grossi-Gondi 1920, 62). Els monogrames dels Antigons són de difícil interpretació, datats com la resta de grafitis al segle III, tot i que molt versemblantment podrien correspondre també a

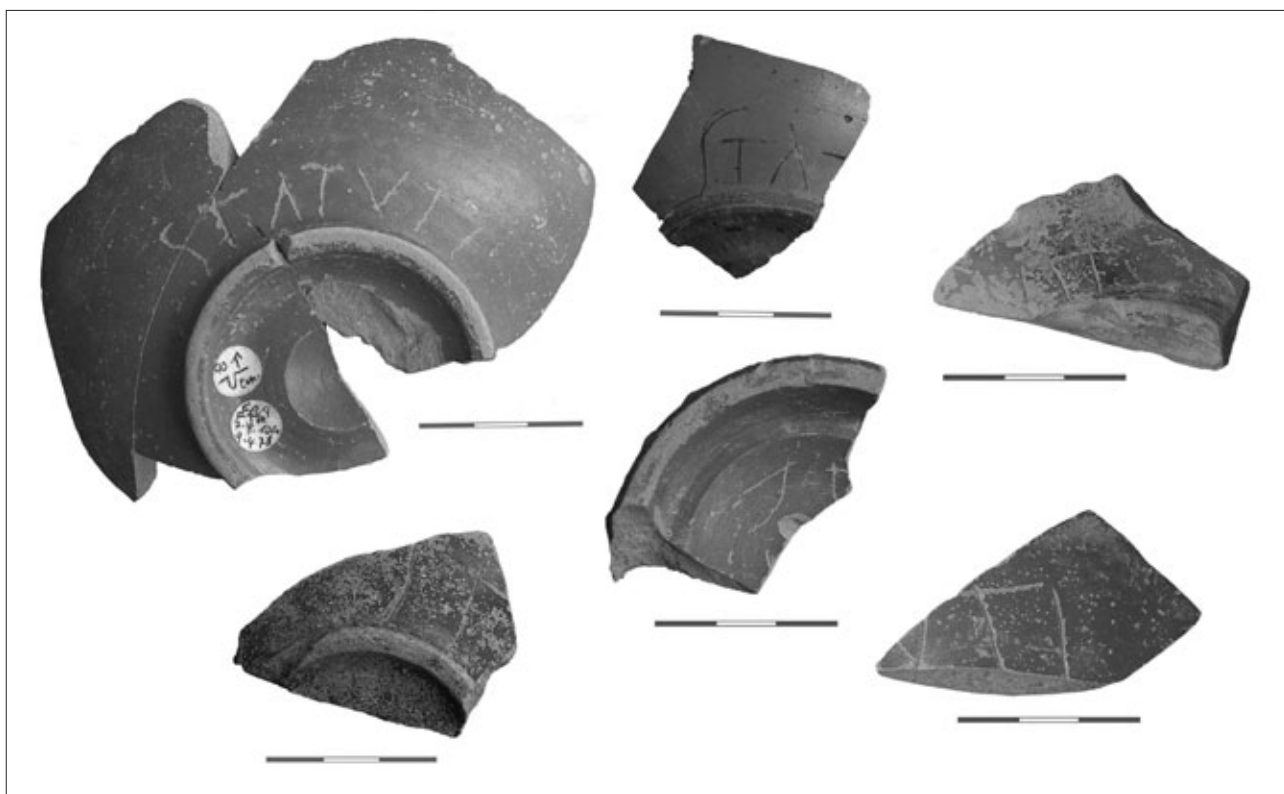

FIGURA 1. Grafitis de *Statutus* (*IRAT* 109).

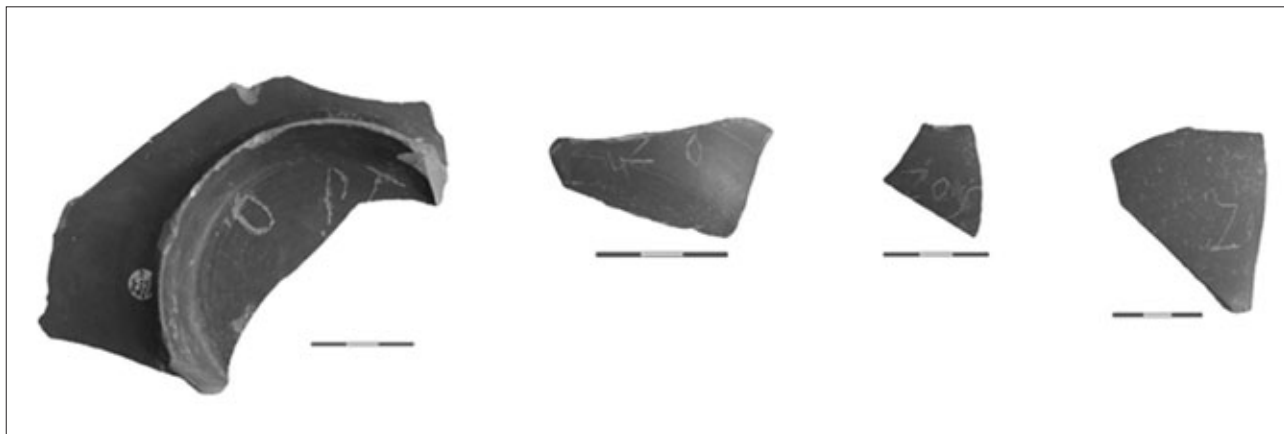

FIGURA 2. Grafitis de *Opt[atus?]* (*IRAT* 106) i *Zosi[mus]* (*IRAT* 110).

FIGURA 3. Monogrames grafitats (*IRAT* 116 i 117).

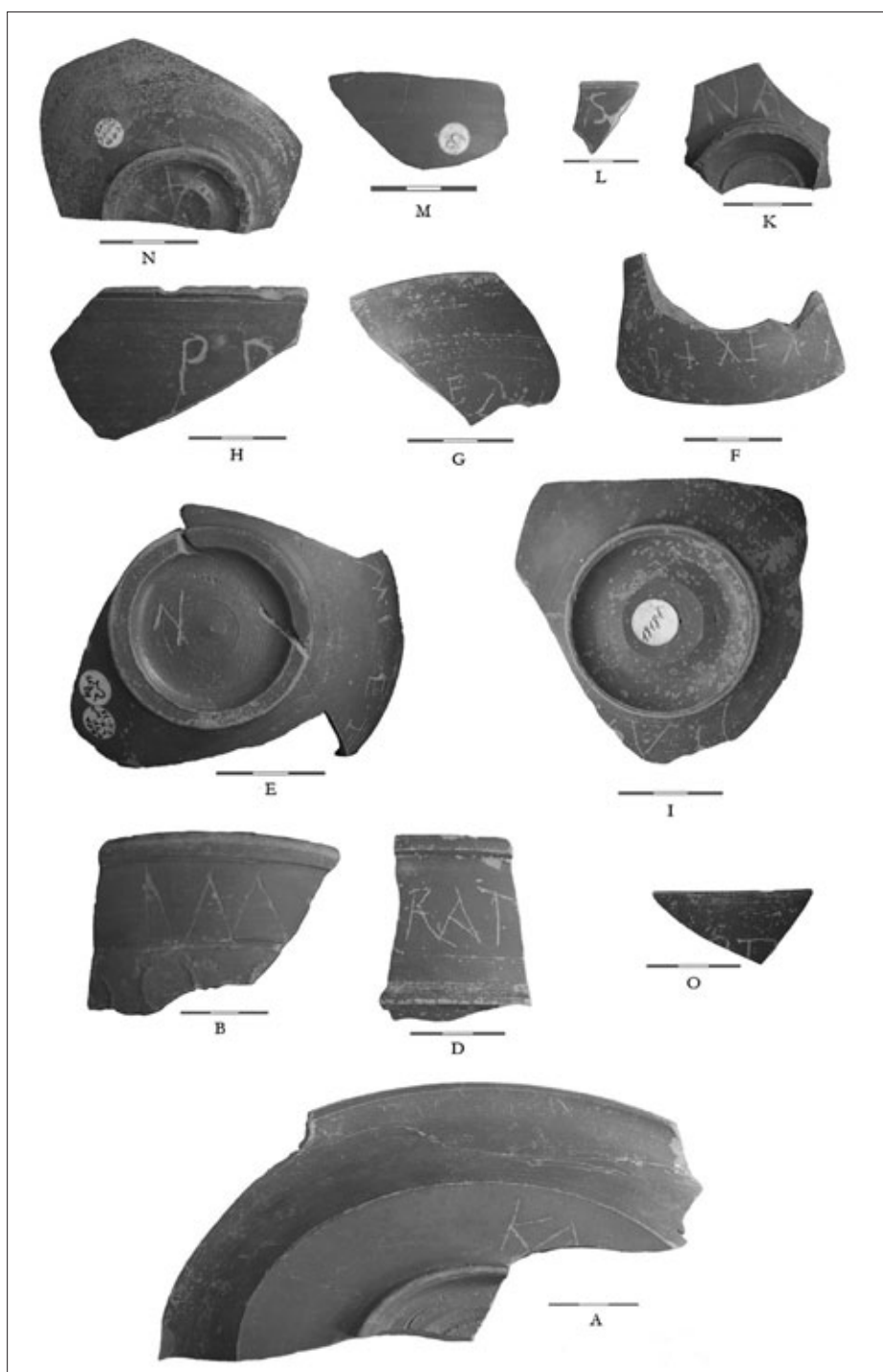

FIGURA 4. Restes de grafitats (*IRAT* 119 a-o).

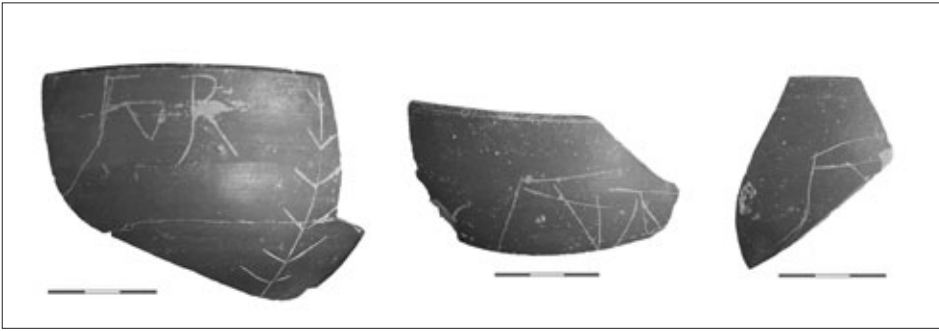

FIGURA 5. Grafits amb FVR (IRAT 101).

noms propis (IRAT 116 i 117) (fig. 3).⁹ La resta dels textos són o bé fragmentaris o bé tan curts que resulten intel·ligibles (IRAT 119) (fig. 4).

Els noms dels grafits dels Antigons normalment apareixen formulats en genitiu, clarament al fragment A de la sèrie de *Statutus*, que és el cas que en llatí indicava la possessió. La reducció del nom del personatge a una sola paraula dificulta en la majoria dels casos la identificació de la seva condició social, cosa lògica si es pensa que aquests textos estaven destinats com s'ha comentat més amunt a ser llegits en un entorn familiar i proper on aquest tipus d'indicacions eren del tot supèrflues.¹⁰ També poden aparèixer en nominatiu com a subjecte d'una frase que funcionava de circumloqui per indicar la possessió, del tipus «Heràclida posseeix aquest got», com és el cas del grafit de Vallmoll (IRAT 102).¹¹ Una altra variant és l'afirmació de la propietat mitjançant una expressió del tipus «deixa'm», «deixa'm, lladre» o «vés amb compte, lladre» (*pone me, pone fur, cave fur*), com probablement es trobava en els tres exemplars amb el text *Fur* també recuperats als Antigons (IRAT 101) (fig. 5). Aquestes expressions són conegudes per altres grafits de Roma, Pompeia i Segobriga a Hispània (CIL XV, 6899; CIL X, 8067, 6; AE 2002, 871; Abascal i Cebrián 2007, 151, n. 133). En un dels fragments, el més ben conservat, es pot apreciar com la paraula està completa i acompanyada d'una gran palma que divideix l'espai, per la qual cosa és possible pensar que a l'altre costat del bol hi havia la paraula *cave* o *pone*.

***Iulius Statutus* i la propietat dels Antigons**

La datació de l'abocador i les formes ceràmiques sobre les quals es troben la majoria dels grafits permeten proposar una datació del conjunt en el segle III dC.

Aquesta data coincideix també amb la d'un personatge de Tarraco, *Iulius Statutus*, de renom *Carnuntius*. *Statutus* és conegut gràcies a una llarga inscripció funerària en vers sobre un pedestal recuperada a la Necròpolis Paleocristiana (RIT 447; fig. 6), on queda el testimoni de la seva vida i de la seva activitat com a comerciant d'or i joier (*aurifex*). A la mateixa necròpo-

FIGURA 6. Inscripció de *Iulius Statutus* (IRAT 447). Foto: MNAT / R. Cornadó.

9. Quant a altres monogrames del territori de Tarraco, cf. IRAT 112, amb el nom *Pamp(bilus)* (les Cabanyes), i IRAT 118, amb el nom *Ant(oni?)* (la Canaleta, Vila-seca).

10. Molt probablement aquesta és també la raó de l'absència de gentilici en la inscripció sobre una paret de *dolium* recuperada a la Burguera (IRAT 56).

11. Fins i tot a vegades es troba també incís el nom del recipient mateix, com en el cas del grafit d'Heràclida, que conté el terme llatí *catinum*, utilitzat per referir-se a aquest tipus de gots (altres noms de recipients en grafits són *panna* o *lagona*, cf. Feugère 2004, 60).

 FIGURA 7. *Cupa* de Porcia Corinthides (RIT 646).

lis es va recuperar la *cupa* destinada a la seva esposa, Porcia Corinthides (RIT 646; fig. 7).

El poema funerari, compost pel seu deixeble *Secundus Felicissimus*, deia: «Aquest fou Juli Estatut, important de nom i d'ofici / car comerciava l'or per a homes, dones i nenes. / Curull de recursos, era feliç en els seus costums, en la seva vida i en el seu ofici. / Això sí: no s'acontentava amb un amic, sinó que gaudia de molts. Aquesta fou sempre la seva vida: rentar-se al matí i després de l'hora sisena. / Va deixar com a hereus futurs del seu taller aquells gràcies als quals, / de la mateixa manera que al taller [en llatí, *statio*], serà conservat el nom d'Estatut, / tres oficials gairebé de la mateixa edat i destresa. / Jo, un dels deixebles, el primer de tots ells, he escrit aquestes línies, / Secundí Felicíssim, jo, però només de nom. / Mestre, he fet el que he pogut: he afavorit interessos equivalents als rebuts de tu. / Afegeixo, amb aquestes paraules, sentit a la teva tomba, tant li fa on, / com a estranger, serveixis els teus amics i a mi entre ells; / així que, quan cada any t'oferim aquests vots, / puguem dir amb veu pietosa: Carnunci, que la terra et sigui lleu» (traducció: Gómez Pallarès 2002, 98).

El nom *Statutus* només està documentat a Hispània dues vegades, mentre que a la Gàl·lia i a Àsia és molt més nombrós (Abascal 1994, 516; Solin i Salomies 1988, 407). Això, juntament amb el qualificatiu d'*exter*, foraster, bé podria significar un possible origen estranger, més encara si es relaciona amb l'adjectiu *Carnuntius* referit a la ciutat de *Carnuntium*, en el Nòric (cf. Kajanto 1982, 202-205). En aquest cas, l'ofici de *Iulius Statutus* suposa una certa condició econòmica elevada, especialment si en el seu taller hi treballaven tres oficials, entre els quals el compositor del seu epitafi, *Secundus Felicissimus*. El text, tot i haver estat incís en un pedestal inscrit reutilitzat del segle II (RIT 569), es data en ple segle III dC (cf. Gómez Pallarès 2002, 98). Precisament és al segle III dC quan la vil·la dels Antigons arriba a la seva plenitud, moment en què a més a més es documenta l'activitat d'una ferreria o una

farga (cf. JAC 66). Tot això convergeix amb l'entitat del personatge, que permet, en conseqüència, tot i que amb la deguda cautela, proposar la identificació de *Iulius Statutus* i la seva esposa *Porcia Corinthides* com a propietaris de la vil·la dels Antigons al III dC.

Aquesta parella passa a formar part de la llista de grans propietaris coneguts a la zona occidental de l'antic *ager Tarraconensis*, juntament amb el senador *Q. Gargilius Macer* i la seva esposa *Apronia Iusta*, propietaris de la vil·la identificada sota la indústria Ceratònia (IRAT 4), el sevir augustal *M. Fulvius Musaeus* i *Sutoria Surilla*, primers propietaris de la vil·la de Centcelles (IRAT 11), o *L. Bennius Primigenius* i *Quintia Procula*, de la vil·la de Mas Sardà (IRAT 19)¹² (fig. 7). A diferència dels Antigons, els propietaris han pogut ser identificats gràcies a la recuperació al jaciment de les corresponents inscripcions en pedra, pedestals honorífics o arquitraus monumentals de mausoleus.

Els grafits, en conclusió, formen part indissoluble de la societat. El fet d'escriure representa una porció de la civilització típicament romana aplicada a la població de la vil·la i en conseqüència és una font d'informació fonamental per establir una sèrie de paràmetres onomàstics, lingüístics i culturals que defineixen els seus protagonistes. L'ús de l'escriptura, la capacitat de lectura i l'exposició pública del missatge escrit determinen el valor i repercussió social de la paraula escrita, especialment en un àmbit tan íntim com és la propietat privada dels petits estris domèstics.

 FIGURA 8. Pedestal de *Q. Gargilius Macer* dedicat per la seva esposa *Apronia Iusta*, recuperat a la vil·la romana de la indústria Ceratònia (IRAT 4). Foto: MNAT / G. Jové.

12. Sobre la llista de propietaris a la zona occidental de l'*ager Tarraconensis*, cf. Gorostidi, López i Prevosti (2013).

Bibliografia

Sigles

AE = *L'Année Épigraphique*.

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

IRAT = GOROSTIDI, D. 2010: *Ager Tarraconensis 3. Les inscriptions romanes (IRAT) / The Roman Inscriptions*, Documenta 16, Institut d'Estudis Catalans, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.

RIT = ALFÖLDY, G. 1975: *Die Römischen Inschriften von Tarraco*, Berlín.

Publicacions

ABASCAL, J. M. 1994: *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Anejos de Antigüedad y Cristianismo II, Murcia.

ABASCAL, J. R.; CEBRIÁN, R. 2007: «Grafitos cerámicos de Segobriga (1997-2006)», *Lucentum* XXVI, 127-171.

BELTRÁN LLORIS, F. (en premsa): «Los grafitos y tituli picti de la villa dels Munts», a: REMOLÀ, J. A. (ed.): *La villa dels Munts*.

BERNI, P. 2010: «Epigrafia sobre amphorae, tegulae, imbrex i dolia a l'àrea occidental del Camp de Tarragona», a: GOROSTIDI 2010 (= IRAT).

CARLSEN, J. 1995: *Vilici and Roman estate managers until AD 284*, Analecta Romana Instituti Danici, Roma.

FÉRET, G.; SYLVESTRE, R. 2006: «Les graffites sur céramique», a: SCHUCANY, C. (ed.), *Die Römische Villa von Biberist-Spitalhof* SO, Remshalden, 365-371.

FEUGÈRE, M. 2004: «L'instrumentum, support d'écrit», a: FEUGÈRE, M.; LAMBERT, P.-Y. (ed.), «L'écriture dans la société gallo-romaine», *Gallia* 61, 53-65.

FEUGÈRE, M.; LAMBERT, P.-Y. (ed.) 2004: «L'écriture dans la société gallo-romaine», *Gallia* 61, 1-192.

GALSTERER-KROLL, B. 1983: *Die Graffiti auf der römischen Gefäßkeramik aus Haltern (Bodenaltertümer Westfalens)*, Münster.

GÓMEZ PALLARÈS, J. 2002: *Poesia epigràfica llatina als Països Catalans: edició i comentari*, Barcelona.

GOROSTIDI, D.; LÓPEZ, J.; PREVOSTI, M. 2013: «Propietaris de vil·les a l'ager Tarraconensis (a la dreta del riu Francolí). Proposta per un catàleg», a: PREVOSTI, M.; LÓPEZ VILAR, J.; GUITART, J. (ed.): *Ager Tarraconensis 5. Actes del Simposi internacional L'ager Tarraconensis. Paisatge, poblament, cultura material i història / Proceedings of the International Symposium The Ager Tarraconensis. Landscape, Settlement, Material Culture and History*, Documenta 16, Institut d'Estudis Catalans, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.

GROSSI GONDI, F. 1920: *Trattato di epigrafia cristiana latina e greca del mondo romano occidentale*, Roma.

GUILLIER, G.; THAURÉ, M. 2003: *Les graffites antiques de la cité des Aulerques Cénomans (G.A.C.A.C.)*, Monographies Instrumentum 25, Montagnac.

KAJANTO, I. 1982: *The Latin Cognomina*, Roma.

LUGINBÜHL, T. 1994: «Les graffiti sur céramique de Lousonna-Vidy», *ASSPA* 77, 95-108.

PEACOCK, D. P. S. 1989: «The Mills of Pompeii», *Antiquity* 63, 205-214.

PREVOSTI, M.; LÓPEZ VILAR, J.; GUITART, J. (ed.) 2013: *Ager Tarraconensis 5. Actes del Simposi internacional L'ager Tarraconensis. Paisatge, poblament, cultura material i història / Proceedings of the International Symposium The Ager Tarraconensis. Landscape, Settlement, Material Culture and History*, Documenta 16, Institut d'Estudis Catalans, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.

REMOLÀ, J. A. (ed.): *La villa dels Munts*. [En premsa].

SCHUCANY, C. (ed.) 2006: *Die römische Villa von Biberist-Spitalhof* SO. (Grabungen 1982, 1983, 1986-1989): *Untersuchungen im Wirtschaftsteil und Überlegungen zum Umland, Remshalden*.

SOLIN, H.; SALOMIES, O. 1988: *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildersheim, Zurich, Nova York.

SYLVESTRE, R. 2004: «Les graffiti sur céramique de la villa d'Orbe-Boscéaz», *Chronozones* 10, 4-9.

TARRATS, F.; MACIAS, J. M.; RAMÓN, E.; REMOLÀ, J. A. 2000: «Nuevas excavaciones en el área residencial de la villa romana de 'Els Munts' (Altafulla, ager Tarraconensis), estudio preliminar», *Madrider Mitteilungen* 41, 358-379 (lám. 64-67).

TARRATS, F.; REMOLÀ, J. A.; SÁNCHEZ, J. 2007: «La villa romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès) i Tarraco», *Tribuna d'arqueologia* 2006, 213-228.

7.2. Inscripció ibèrica en un bol de ceràmica de parets fines

Maria Isabel Panosa

7.2.1. Dades del suport¹³

Aquest exemplar es conserva al Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca de Reus, amb el número d'inventari MJM 8169.

El suport de la inscripció és un bol incomplet de ceràmica de parets fines de la forma López 56. Està reconstituït a partir de diversos fragments. Pràcticament

13. Agraïm la informació sobre les dades referides a la tipologia i a la datació de la peça, proporcionades per Ramon Jàrraga i Albert López. Afegim també que aquesta inscripció —anteriorment inèdita— s'ha inclòs de manera més resumida en un altre treball, que actualment està en procés d'edició (v. Panosa en premsa).

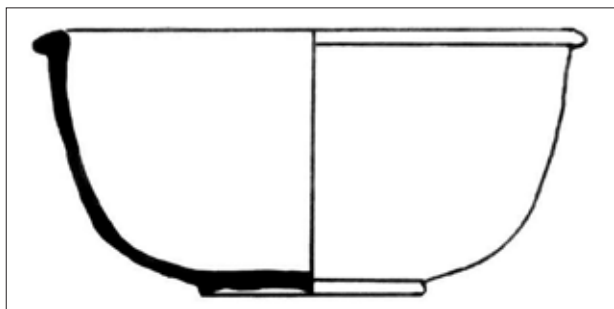

FIGURA 1. Dibuix del suport.

en tota la superfície exterior compresa entre el llavi i el peu s'aprecien franges successives d'estries verticals incises.

Per la referència de la sigla que exhibeix, la peça provenia de l'abocador que s'excavà fa temps a la vil·la dels Antigons i que fou datat al començament del segle III dC. Tanmateix, la seva tipologia ens proposa una datació que va del 20 aC al 20 dC, aproximadament. Per tant, es tractava d'una peça residual en el context de la troballa i cal pensar en una altra procedència pel que fa al seu àmbit real d'ús abans de ser amortitzada. Aquesta procedència original es desconeix.

Les dimensions de la part conservada del bol són: 7 centímetres d'altura, 5,5 centímetres de diàmetre de la base i 11 centímetres de diàmetre de la vora.

7.2.2. Comentari epigràfic

La inscripció està incisa amb traç molt fi a la cara externa de la base, concretament dins del cercle interior del peu, una mica desplaçat del centre. Ocupa una llargada aproximada de 3 centímetres. Les línies són de gravat una mica insegur, sobretot pel que fa al segon signe, que a més no guarda una dimensió equivalent a la del primer. El text és complet, atès que no queda afectat per la línia de fractura de la base. En proposem la lectura següent, que es basa en l'orientació de la peça que mostrem a la figura 3: **bobo**.

El text ens mostra aparentment la repetició de la síl·laba **bo**. La identificació d'aquest signe com a *bo* es basa tant en la taula de variants dels MLH III (Untermann 1990, concretament un *bo2*) com en la classificació publicada l'any 2005 per Joan Ferrer, en què algunes de les variants considerades inicialment com a **bo** han passat a ser interpretades com a **ta**. La variant d'escriptura que presenta el traç horitzontal tallant el punt d'unió de la creu en forma de X (que és el cas que ens ocupa aquí) i la que presenta tant el traç horitzontal com el vertical tallant el punt d'unió d'aquesta creu es continuen llegint com a **bo**, mentre que les altres variants es llegeixen ara com a **ta**.

Per al segment **bobo** podem esmentar alguns exemples que ens remeten també a suports ceràmics i que suggereixen una integració en designacions antroponí-

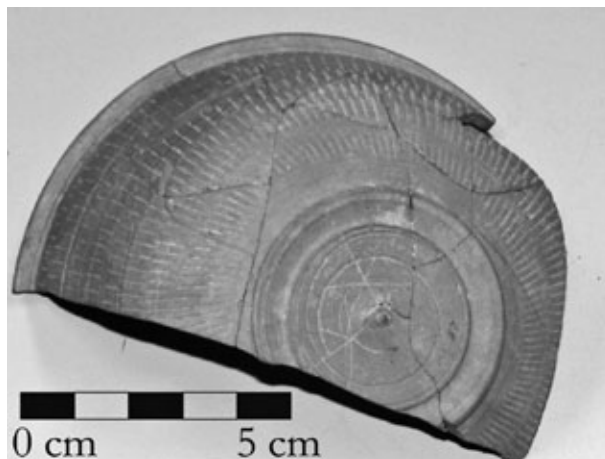

FIGURA 2. Fotografia del suport amb la inscripció.

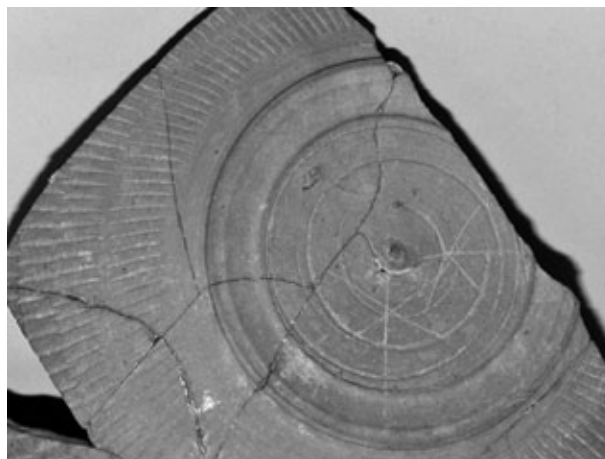

FIGURA 3. Fotografia amb el detall de la inscripció.

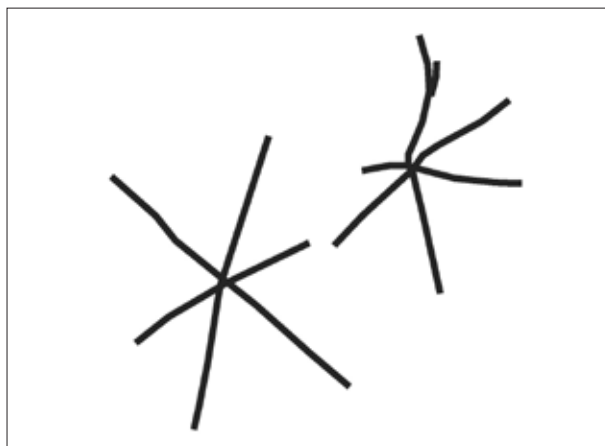

FIGURA 4. Calc de la inscripció.

miques: **boboala** en una ceràmica d'Ensérune (MLH II, B.1.26, a Untermann 1980), **biufbobo** en una ceràmica de Pech Maho (MLH II, B.7.32, a Untermann 1980) i **boboiba** com a text duplicat en una ceràmica d'Ullastret (MLH III, C.2.18, a Untermann 1990).

Una altra possibilitat és que el segon signe de la inscripció del bol correspongui a una **u** de traç irregular

o amb línies desviades, fruit d'una possible rectificació del signe previ, però no és segur. Si fos així, obtindríem la lectura **bou**, que es podria comparar amb una seqüència equivalent d'un plom de Los Villares (Untermann 1990, F.17.2,B).

D'altra banda, no s'exclou una orientació inversa del text (en 180°), que podria oferir també la lectura **bobo**. Menys probable seria en aquest cas la interpretació com a **ubo**, que no disposa de paral·lels que el defineixin com un segment amb entitat pròpia.

Per últim, la possibilitat que l'esgrafiati correspongui a una successió de dues marques anepigràfiques de caràcter simbòlic també es pot plantejar, però la seva interpretació roman enigmàtica, i també la seva adscripció a l'entorn cultural ibèric.

7.2.3. Interpretació

No es pot concloure res definitiu sobre el sentit o la finalitat de la inscripció, atès que, com s'ha dit, hi ha la possibilitat que sigui una marca anepigràfica, i aleshores entraria dins d'un altre àmbit.

Ara bé, si es tracta d'un epígraf amb signes ibèrics, tenint en compte els paral·lels esmentats, es pot interpretar dins l'esfera de les inscripcions de propietari. En aquest cas, atesa la cronologia consignada, el document dels Antigons seria un dels pocs testimonis coneguts que corroboren la prolongació de l'ús de l'escriptura ibèrica almenys fins a l'època d'August. Seria també l'únic exemple d'inscripció ibèrica en un recipient de parets fines. La resta dels pocs exemples coneguts es presenten sobre ceràmica sigil·lada o en suport lapidi.

El període final d'ús de l'ibèric, tant oral com escrit, varia segons les zones. Depenia del grau de romanització, del seu caràcter predominantment rural o urbà i, en conseqüència, del grau d'incidència del procés de llatinització. En termes generals, però, és molt possible que el límit final de l'escriptura ibèrica no superés August, ja que la seva era representa la implantació de la romanitat en aquestes terres i la substitució definitiva dels usos epigràfics locals per l'epigrafia llatina, que prendria embranzida precisament a partir d'aquest moment.

Bibliografia

- FERRER, J. 2005: «Novetats sobre el sistema dual de diferenciació gràfica de les oclusives sordes i sonores», *Acta Palaeohispanica IX, Actas del IX Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas, Barcelona 2004*, Palaeohispanica 5, 957-982.
- ORDUÑA, E. 2004: *Buscador de expresiones regulares en textos ibéricos*, tesina UNED. <<http://iespontdesuert.xtec.cat/iberico.html>>. [Consulta: 8 març 2014].
- PANOSA, M. I.: *Inscripcions ibèriques de les comarques de Tarragona*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona. [En premsa].
- UNTERMANN, J. 1980: *Monumenta Linguarum Hispanicarum, Band II: Die Inschriften in iberischer Schrift aus Südfrankreich*, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden.
- 1990: *Monumenta Linguarum Hispanicarum, Band III: Die iberischen Inschriften aus Spanien*, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden.